

PHİLİPP SCHWARTZ: TÜRKİYE'YE VE ALMAN GÖÇMENLERE KATKILARI

*Melda KESER**

Özet

1933 yılında Hitler'in başa gelmesiyle, Yahudi kökenli Alman vatandaşları için, tüm dünyanın şahit olacağı çok zor bir süreç başlamıştır. Hitler ardı ardına, Yahudi kökenli insanlara yönelik, her türlü haklarını ellerinden alacak kanun ve kararlar yayınlamıştır. Aynı dönemde Türkiye'de ise Atatürk'ün başlattığı üniversite reformu için yapılanmalara başlanmıştır. Hitler'in çıkardığı kanunlar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Philipp Schwartz, kendisi gibi mağdurların sayısının hızla arttığını görünce, Almanya'da artık kalamayacak olan akademisyenlere başka ülkelerde, mesleklerini icra edebilecekleri ve göç edebilecekleri yerleri organize etmek amacıyla Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanlarına Acil Yardım Derneği'ni kurmuştur. Atatürk'ün üniversite reform çalışması ile Schwartz'ın yolu bu noktada kesişmiş ve Schwartz'ın yıllarca süren çalışmaları neticesinde bini aşkın insan Türkiye'ye göç etmiştir. Bu iş birliği, Türk-Alman ilişkileri bağlamında oldukça önemli olmakla beraber, iki milletin de kültür tarihinde birer dönüm noktasını ortaya koymaktadır. Alman literatüründe, özellikle Philipp Schwartz hakkında çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak, Almanya'dan Türkiye'ye göç eden bilim insanları ve Türkiye'nin katkıları hakkındaki çalışmalar da kişi listeleri veya arşiv bilgisinden öteye geçmemektedir. Türkiye'de yürütülmüş çalışmalarda ise Schwartz hakkında bilgiye kısıtlı olarak, belirli bilim dallarına yönelik veya üniversite reformunun tarihçesi kapsamında yürütülmüş çalışmalarda sadece değinilmektedir. Bu nedenle, Alman kültür tarihinde Nazi döneminin kurtarıcı aktörlerinden biri olan Schwartz'ın Alman bilim insanlarına ve Türkiye'deki üniversite reformunun uygulanmasına katkıları konusunda kapsamlı bir çalışma yürütülmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, Alman kültür tarihinde hem Nazi dönemine hem de geçmişten bugüne önemini koruyan Türk-Alman ilişkilerine dair yürütülecek çalışmalara da katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Philipp Schwartz, Alman Kültür Tarihi, Türk-Alman İlişkileri, Hitler, Üniversite Reformu

PHİLİPP SCHWARTZ: HIS CONTRIBUTION TO TURKEY AND GERMAN IMMIGRANTS

Abstract

After Hitler came to power in 1933, a very difficult process, which all world witnessed, began for the Jewish people who were German citizen of Germany. Hitler issued laws and decisions sequentially for the people of Jewish that will take away all their rights. In the same period in Turkey, university reform was started by Atatürk. When Philipp Schwartz who had to leave his country because of the laws of Hitler realized that the number of victims had increased, established Emergency Assistance Association of German Scientists Abroad. Its aim was to organize places where academicians who could no longer stay in Germany could migrate. The path of the Schwartz and Atatürk's university reform crossed at this point. As a result of Schwartz's effort more than 1000 people migrated to Turkey. In the context of Turkish-Germany relationship, this cooperation is very important, also it is a milestone in the culture of this two nations. It has been seen that in the German literature, especially studies on Philipp Schwartz are scarcely any. Accordingly, the studies about scholars who migrated to Turkey from Germany and contributions of Turkey dont go beyond from archive information and lists of persons. In the studies, which were operated in Turkey, was mentioned about Schwartz only in the studies, which were operated within the context of history of the university reform or certain branch of science. In this context, it is aimed a comprehensive study about Schwartz

* Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: meldakeser@hotmail.com

who was one of the savior actor of the Nazi era in the history of German culture and his contribution the university reform in Turkey. In this way, it will be contributed various studies in the history of German culture about both the Turkish-German relations which have kept their importance from past to the present and Nazi era.

Key Words: Philipp Schwartz, German cultural history, Turkish-German Relations, Hitler, University Reform

Giriş

Almanya'nın 1933 yılında Hitler'in başa geçmesiyle girdiği süreç, sadece Alman kültür tarihi değil, Türk-Alman ilişkileri tarihi açısından da önemlidir. Türkiye bu süreçte, Atatürk'ün Almanya'da yerlerinden edilen Yahudi kökenli Alman bilim insanları için güvenli bir sığınak olmuştur. Sadece hayatta kalmaları değil, itibarlarını koruyarak, mesleklerini icra edebildikleri bir ülkedir aynı zamanda. Avrupa, insanların ırkından dolayı tehlikede olduğu bir yere dönüşürken, Türkiye, eğitim ve kalkınmaya odaklı kalmayı başarmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin, özellikle Alman tarihindeki "korkulan Türkler" imgesinden, kurtarıcı, sığınabileceği bir ülke imgesi yaratmış olması önemlidir.

Nazi rejiminin hızlıca ortaya konan uygulamalarının ilk mağdurları arasında yer alan Philipp Schwartz, kendisini işinden eden yasanın çıktığı günün akşamında İsviçre'ye kaçmış, kısa süre sonra, Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanlarına Acil Yardım Derneği'ni kurmuştur. Türkiye'de yürütülmekte olan üniversite reformu doğrultusunda, bu dernek aracılığıyla, Alman bilim insanlarının hem kurtulmasını hem de Türkiye'ye katkı sağlamasını organize etmiştir. Böylece, Atatürk'ün 1931 yılında başlatmış olduğu üniversite reformu, söz konusu bilim insanlarının ülkeye davetiyle ivme kazanmış, kısa sürede hedefine büyük ölçüde ulaşmıştır.

Bu konuda Philipp Schwartz'ın bireysel çabaları ve bu yolla hem Türkiye'ye hem de Alman bilim insanlarına sağladığı katkı bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Schwartz'ın girişimi ve bu göç dalgasındaki rolü, sadece o dönem için değil, geleceğin bilim camiası için de önem taşımaktadır. Türkiye'ye göç eden bilim insanları, bilim ve üniversite sisteminin oluşturulması alanlarında Türkiye'de çok önemli gelişmelere imza atmış, çok önemli Türk bilim insanları yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra, göçmen bilim insanlarının, Türkiye'den ayrıldıktan sonra gittikleri yerlere katkı sağlamalarında Schwartz, otomatikman aracı olmuştur. Elbette tüm bunlar, Türkiye'nin bu kişileri davet etmesiyle ve eğitim reformu kapsamında sağladığı imkanlar, getirdiği düzenlemelerle mümkün olmuştur. Bu bağlamda, Atatürk'ün üniversite reformu kapsamındaki uygulamaları ile Philipp Schwartz'ın iş birliğinden söz etmek yanlış olmayacaktır. Çalışmanın devamında, Alman üniversiteleri ve aynı dönemde Türk üniversitelerinin durumları ele alınacak, Schwartz'ın Türk üniversite sistemine hem bireysel olarak hem de göç sürecini Türkiye ile birlikte yöneten kişi olarak yaptığı çalışmalar ortaya konacaktır. Tek bir çalışmada, yapmış olduğu her şeye tek tek değinilmesi maalesef çalışmanın sınırlandırılması gerekliliği nedeniyle, mümkün değildir. Bu nedenle, Türkiye ile birlikte yürüttüğü çalışmaları, bütünlük oluşturacak unsurlar çerçevesinde ele alınarak, Türk üniversite tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan bir Alman bilim insanının biyografi çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Çalışma aynı zamanda, Türk-Alman ilişkileri, Alman kültür tarihi ve Türk kültür tarihi alanlarına da katkı sağlayacaktır.

1. Almanya'dan Türkiye'ye Uzanan Göç Durumu

1.1. Nazi Almanya'sında Üniversitelerin Durumu

Almanya, 1933 yılında Adolf Hitler'in başa gelmesiyle Nasyonal Sosyalist görüşün boyunduruğu altına girmiştir. *Weimar Cumhuriyeti* adı, 3. *Alman İmparatorluğu*¹ olarak değişmiş, *Lider Hitler*'in (Führer) diktatörlüğü başlamıştır. 30 Ocak 1933 tarihinde kesinleşen bu değişim, beraberinde hem devlet yönetim sisteminde hem de toplumsal düzende kanunlarla belirlenen bir dizi düzenlemeyi getirmiştir. Hitlerin, arı Alman ırkının devletin ve toplumun temelini oluşturması isteğine yönelik, iş yerleri ve toplumdan Yahudi kökenli vatandaşların tasfiyesi konusundaki çalışmaları, başa geldiği tarih itibarıyla derhal başlamıştır. Bu doğrultuda yapılmış kapsamlı bir düzenleme, devlete

¹ Deutsches Reich 1933–1943, Großdeutsches Reich 1943–1945.

bağlı kurumlarda arı ırktan olmayanların çalışamayacağına dair, devletin resmî gazetesinde 7 Nisan 1933 tarihinde yayınlanmış kararla halka bildirilmiştir. Karar sadece devlet kurumlarından tasfiyeyi değil, gerekli görülmesi durumunda meslekten men edilmesini de içermektedir ve yayınlandığı tarih itibariyle uygulanmaya başlamıştır. Zamanla, hükümetin kararlarına muhalif olan, fakat Yahudi olmayan kişiler de “Hitler’e ve devlete muhalif, istenmeyen kişiler” olarak baskı görmüş, işinden olmuş ve hatta ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Söz konusu kararın yayınlanmasından sonra gerçekleşen işten çıkarılmalar, çağın gelişmelerine uygun olarak öne çıkan ve gelişmekte olan sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, biyokimya, atom fiziği gibi bilim dallarına Almanya’da ağır bir darbe vurmuştur². Mart 1933’te Leipzig’te yürütülmüş *Üniversitelerin Millileştirilmesi Kongresi* sonrasında yürürlüğe giren bu karar³, üniversiteler için bir dizi yeni uygulama ve kuralı da beraberinde getirmiştir. Dersliklerde “Hitler-Selamı” verilmesi, alanların nasyonal sosyalist amblem ve göstergelerle donatılması, üniversitede yürütülecek resmi organizasyonlarda veya Hitler’e sadakati gösteren törenlerde ve yemin törenlerinde siyah veya kahverengi üniforma giyilmesi zorunlulukları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca akademisyenlerin, Hitler’in talep ettiği toplanmalara, askeri düzende yapılacak savunma tatbikatlarına veya nasyonal sosyalist meslek birliklerine ve onların toplantılarına katılmaları da zorunlu hale gelmiştir⁴. Arı ırktan olmayanlara yönelik uygulamalar ise sadece akademisyenlerin işten çıkarılmasını değil, yetişmekte olan akademisyenleri ve üniversite öğrencilerini de kapsamaktadır. Yahudilere, Nisan 1933 itibariyle tıp öğrenimi hakkı, 13 Kasım 1933 itibariyle tıp doktoru unvanı verilmesi, 12 Nisan 1933 itibariyle Alman Öğrenci Birliği üyeliği, 19 Aralık 1933’te ise öğretmenlik eğitimi ülkenin tüm üniversitelerinde yasaklanmıştır⁵. 17 Temmuz 1934’te alınan bir kararla devlete, vatandaşlıktan çıkarılan Yahudi’lerin diplomalarını iptal etme hakkı da tanınmış, 13 Aralık 1934 tarihli “İmparatorluk Doçentlik Yükseltmesi Kanunu” ile, doçentlik unvanı için arı ırk olmak şartı getirilmiştir. Tüm bu uygulamalar sonucunda Almanya Üniversitelerinden 1933/34 döneminde 1684 akademisyen işinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1938 yılına gelindiğinde Almanya’nın toplam akademisyen sayısının %39’u, yayınlanmış bu karar ve kanunlar kapsamında tasfiye edilmiştir⁶.

1.2. Almanya’dan Kaçış ile Başlayan Göç Hareketi

Hitler rejiminin sebep olduğu Yahudi ve muhalif göçünün ortalama sayısı 500 000 kişi civarındadır. 360 000 kişinin göçü Almanya çıkışlı iken, 1938 yılında Avusturya’nın da Hitler’in yönetimine geçmesiyle, 140 000 kişi de Avusturya’dan göç etmiştir⁷. Hitler rejiminin, ırk veya politik görüşü hedef alan yasa ve uygulamalarından dolayı ülkeyi terk edenler öncelikle Almanya’ya yakın ülkeleri tercih etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri veya İngiltere, bu göç dalgasında ilk etapta tercih edilen veya gidilebilen yerler olmamıştır. Amerika’nın ekonomik krizin etkisinden toparlanmaya henüz başlamış olması kadar, üniversitelerde istihdam konusunda Yahudi düşmanlığının belirleyici olmasının da bu tercih etmeyişte etkili olduğuna dair görüşler mevcuttur⁸.

Alman tarihçi Claus D. Krohn ise, Amerika’ya göçün ilk etapta düşünülmemesinin, başka bir sebepten olduğu görüşündedir. İnsanların, Nazi yönetiminin uzun süre iktidarda kalamayacağına, bu uygulamaların geçici olduğuna duyulan inançla, her şey bittikten sonra dönmek üzere göç ettiklerini,

² Krohn, Claus D., “Emigration 1933–1945/1950”, Europäische Geschichte Online sayfası 2011-05-31 tarihli yayını, 2011, s.1-22, Erişim adresi: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europa-unterwegs/politische-migration/claus-dieter-krohn-emigration-1933-1945-1950> (Erişim tarihi 17.04.2020), s.1-2.

³ Conermann, Stephan, “Die Lage jüdischer deutscher Hochschullehrer und die Einschränkung wissenschaftlichen Arbeitens während der NS-Zeit”, Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, s.54.

⁴ Conermann, a.g.m., s.55.

⁵ Conermann, a.g.m., s.56.

⁶ Conermann, a.g.m., s.56.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hepp, Michael, Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933-45 nach den im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen, Band 1, K.G. Saur Verlag KG, München 1985.

⁸ Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk’ün Vizyonu, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.10.

bu nedenle Almanya'ya yakın yerleri tercih ettiklerini belirtmektedir⁹. Amerika'nın ise bu kişiler için ancak "bir daha dönmek üzere gitmek gerektiğinde" düşünülecek bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Göçmenlerin, yayınlarını yürüten yayınevlerinin Paris, Zürih ve Amsterdam'da olduğunu, yazarların buralardan yayın yaparak Alman okuyuculara ulaşmayı hedeflediğinin de altını çizmektedir¹⁰.

1.3. Türkiye'de Üniversitelerin Durumu

Hitler rejiminin sebep olduğu göçlerin büyük bir kısmı ilk etapta, Krohn'un da vurguladığı üzere, Avrupa'ya; Almanya'nın güvenli görülen sınır komşularına yönelmişken, Türkiye bu konuda bir istisna olmuştur. Hitler, akademisyenleri ırkından veya politik görüşünden ötürü yaşam hakkından mahrum ederken, Cumhuriyet'in ilanından sonra her alanda yenilik hareketine girilmiş olan Türkiye'de, ülkeye bilimsel katkı sağlayacak başarılı bilim insanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Atatürk'ün, ülkenin dünya eğitim standartlarına olabildiğince hızlı ve yüksek kaliteyle ulaşmasını hedeflemesiyle öne çıkan bu ihtiyaç nedeniyle 1931 yılında üniversite reformu başlatılmıştır¹¹. Yükseköğretimin kalitesini arttırmaya yönelik bu eğitim reformu için ise Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörü Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir¹². 2 Mayıs 1933 tarihinde, Darülfünun İslahat Komisyonu'nda müşavir olarak göreve başlamış ve bu görevini Nisan 1934'e kadar sürdürmüştür¹³.

16 Ocak 1931 tarihinde İstanbul'a gelen Malche, 18 Ocak 1932 tarihinde Başbakan ve Eğitim Bakanı ile yaptığı görüşmenin ardından, İstanbul Darülfünununda çalışmalarını için hazırlanmış ofisinde çalışmalarına başlamak üzere İstanbul'a dönmüştür. Kendisinden istenen, yükseköğretim veren Darülfünununda eğitim ve öğretimi pedagojik açıdan incelemesidir. Malche 24 Ocak 1932'de çalışmalarına başlamış, tamamladığı "İstanbul Darülfünunu Hakkında Raporu"nu 1 Haziran 1932 tarihinde milli eğitim bakanına sunmuştur¹⁴. Atatürk, Malche'nin raporunu bizzat kendisi ayrıntılarıyla incelemiş, değerlendirmelerde bulunmuştur¹⁵. Rapordaki tespit ve öneriler dikkate alınmış, Malche'ye 2 Mayıs 1933 tarihinden itibaren Darülfünun İslahat Komisyonu'nda müşavirlik görevi verilmiş ve Malche 4 Nisan 1934 tarihine dek Türkiye'de kalarak, raporunda tespit etmiş olduğu ihtiyaçlar doğrultusunda yeni üniversitelerin kurulması görevini yürütmüştür¹⁶. Bu süreçteki çalışmaları, sadece yeni kürsüler kurmak ve eğitim planlaması yapmakla sınırlı değildir. Malche, yeni bir sistem için yeni bir ruh yaratacak profesörlere de ihtiyaç olduğunu belirtmiştir¹⁷. Yapılan incelemeler neticesinde alınan kararlardan biri de, Darülfünunun ıslahat uygulamalarının netice vermediği ve kapatılıp, yerine yeni bir üniversitenin kurulmasıdır. Bu doğrultuda, 31 Mayıs 1933 tarihinde Darülfünun kapatılmış, yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip üniversitenin açılışında, kurulmuş bu yeni üniversitenin yeni bir müessese olduğunu ve kapatılmış

⁹ Fritz Neumark da aynı bakış açısında olmuştur. Nazi rejimini, en fazla 2-3 yıl içinde sonlanacak bir kâbus olarak görmüştür. Almanya'dan göç etmeyen birçok kişinin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu belirtmektedir. Toplamda ise göç edenler arasında Yahudi dışında, muhaliflerin de çok olduğunu da yine aynı amı kitabında ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Neumark, Fritz, *Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953*, Frankfurt/M. 1980.

¹⁰ Krohn, a.g.m., s.2

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Namal, Yücel ve Karakök, Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1/1 (2011), ss.27-35; Şen, Faruk, *Ayyıldız Altında Sürgün*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2018.

¹² Albert Malche'nin davet edilmesii görevlendirilmesi ve süreç konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arslan, Pelin, *1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi, 2019.

¹³ Arslan, a.g.t., s.34.

¹⁴ Erdem, A. Rıza, "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası", *Belgi*, III/4 (2012), s. 377-378.

¹⁵ Namal ve Karakök, a.g.m., s.32.

¹⁶ Arslan, a.g.t., s.34.

¹⁷ Çelebi, Nilgün, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2003), s.261.

olan Darülfünun ile hiçbir ilişkisi olmadığını, üniversite geleneğinin bu kurum ile başlayacağını ifade etmiştir¹⁸.

Malche'nin sözünü ettiği "yeni bir ruh" ile Reşit Galip'in "oluşacak yeni gelenek" tanımlaması, üniversite kültürü oluşturma gerekliliğini vurgulamaktadır. Batıdaki bilimsel faaliyetlerin seviyesine ulaşmak için ilgili alanda atılmış en önemli adım hiç kuşkusuz ki, batıda bilimin yürütüldüğü ve bilimsel eğitimin verildiği üniversite yapı modelini Türkiye'de de oluşturmaktır. Ancak bu, Reşit Galip'in de altını çizdiği üzere, Türkiye'de Avrupa üniversiteleri düzeyinde henüz geleneği olmayan bir sistemdir. Türkiye bu eksiği, ikinci dünya savaşı ile alt üst olmakta olan Avrupa'nın durumundan dolayı uyguladığı akılcı bir strateji ile gidermiştir. Almanya'nın, ırklarından ve politik görüşlerinden dolayı işsiz bıraktığı, alanında çok başarılı profesörler, doçentler, öğretim elemanları, istihdam edilmek üzere Türkiye'ye davet edilmiştir¹⁹. Türkiye'nin daveti karşılık bulmuş, İsviçre'de kendisi de Yahudi asıllı ve bir Hitler mağduru olan Profesör Philipp Schwartz'ın kurduğu yardım derneği aracılığıyla Türkiye'ye birçok bilim insanı göç etmiştir.

1.4. Nazi Almanya'sından Kaçarak Türkiye'ye Göç Eden Bilim İnsanları

Nazi rejiminden kaçarak Almanya'dan Türkiye'ye göç eden kişi sayısı Alman Milli Kütüphane göç kayıt arşivlerine göre, çoğunluğu Yahudi olmak üzere 1000 kişi civarındadır²⁰. 1933-1945 arası Türkiye'ye göç edenler olarak sayısı belirlenmiş bu kişilerin başında akademisyenler gelmektedir. Bu kişiler, Türkiye'de üniversite reformuna katkı sağlamaları dikkate alınarak davet edilmiş ve yeni kurulan üniversite ile fakültelerde görevlendirilmiş Avrupalı yabancı bilim insanları arasında da çoğunlukta olmuştur. Söz konusu bilim insanları ailelerinin yanı sıra asistanlarını, teknisyenlerini, yardımcı öğretim elemanlarını da beraberinde getirmiştir²¹. Almanya'dan bu düzenlemelere göre gelmiş olan bilim insanları, daha sonra, ortaya çıkan akademisyen ihtiyaçları doğrultusunda Prag'dan da bazı akademisyenlerin gelişine vesile olmuştur²². Fakat bu noktada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Göçmen bilim insanları arkadaşlarını önermiş olsa da, her önerilen kabul edilmemiştir²³. Bilim insanına ihtiyaç olduğunda, bu kişilerden ilgili alanlara ilişkin olası isimler istenmiş, ismi verilen kişiler incelenmiş ve aralarından en başarılı görülenler seçilmiştir²⁴.

Aynı dönemde Türkiye'de bulunan ve üniversitelerde görev yapan Alman bilim insanları arasında Nazi rejiminden kaçmak bir yana, mevcut hükümetten yana olan kişiler de vardır. Bunlar ya önceki yıllarda gelmiş ve üniversite reformu için görev yapmakta olan ya da aynı dönemlerde, uzmanı oldukları alanlardaki çalışmalarını nedeniyle üniversitelerde görevlendirilmiş kişilerdir. Almanya'nın Türkiye'deki dış temsilciliğine bağlı çalışan devlet görevlileri de yine o dönem Türkiye'de bulunan ve Nasyonal Sosyalizm karşıtı olmayan Alman topluluğa dâhildir. Nazi rejiminden kaçan Almanlar, Almanya'nın Türkiye'deki diğer vatandaşları ile kendilerini ayırmıştır. Hitler mağduru olanlar,

¹⁸ Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s.232.

¹⁹ <https://exilarchiv.dnb.de/DEA/Web/DE/Navigation/LaenderDesExils/Tuerkei/tuerkei.html> son erişim tarihi 17.04.2020

²⁰ 1960 yıllarda Türkiye'de okutmanlık görevinde bulunan Horst Widmann'ın yürüttüğü araştırmalar neticesinde kaleme almış olduğu *Exil und Bildungshilfe*, "Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933" başlıklı çalışması günümüzde de, Türkiye'de görev yapmış söz konusu Alman Göçmen Bilim İnsanlarının biyografilerine ilişkin önemli bir kaynak görevi görmektedir.

²¹ Erichsen, Regine, "Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen", *Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), *Istanbul Texte und Studien Band 12*, s.41.

²² Grothusen, K. Detlev, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim adamlarının Türkiye'ye Göçü", *Belleten*, XLV/2 (1981), ss. 539.

²³ Türkiye, Philipp Schwartz ve Albert Malche ile bu şekilde çalışırken, Nazi karşıtı yaklaşımıyla dikkat çeken Ernst Ferdinand Sauerbruch da organizasyona dahil olmuştur. Ancak dahli, kendisinin Schwartz'a ısrarları sonucunda gerçekleşmiştir. Sauerbruch önce Schwartz ile birlikte çalışırken, kısa süre sonra Türk yetkililere Schwartz'ı devre dışı bırakıp, kendisi ile çalışmalarını önermiştir. Önerisi kabul edilmiş, fakat hazırladığı akademisyen listesinin arı ırktan olmak şartına göre oluşturulduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'den bakanlık yetkilileri bu kişilerle yazışmışsa da, Sauerbruch'un çalışması sonuç vermemiş ve Alman bilim insanlarının görevlendirilmesi işine Schwartz ile devam edilmiştir: Schwartz, Philipp, *Kader Birliği*, Çev. Nagehan Alçı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.s.54,95.

²⁴ Öztürk, İbrahim, *Atatürk Döneminde Alman Bilim Adamlarının Üniversitelerimizde İstihdamı Türk Bilim ve Kültür Hayatı Üzerindeki etkileri*, Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde Üniversitesi, 2002, s.91.

diğerlerini „Alman Kolonisi A” olarak adlandırırken, kendilerinin oluşturduğu topluluğa „Alman Kolonisi B” demiştir²⁵.

Kendilerini Alman Kolonisi B mensubu olarak tanımlayan göçmenler, Nazi Hükümeti ve Türkiye'deki Nazi yandaşları tarafından sürekli takip edilmiştir. Klaus-Detlev Grothusen bu konuda, Bonn Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan bir raporu referans göstererek önemli bir bilgi aktarmıştır. 1939 yılında tutulmuş bu rapor, 1934 yılı itibarıyla, İstanbul Üniversitesi'ndeki Yahudi grubu ile tüm imkanlar dâhilinde uğraşıldığını, fakat başarılı olunamadığını bildirmektedir²⁶. Türkiye'deki Alman Yahudileri takiple görevlendirilmiş kişi Alman Hükümetinin üst düzey yetkililerinden Dr. Scurla'dır ve rapor da kendisinin yürüttüğü çalışmaları ve ileriye dönük yapılması gerekenler konusunda görüşünü belirtmektedir²⁷. Scurla, Türkiye'deki tek üniversite olan İstanbul Üniversitesi'nde bu kişilerin etkili olmasından rahatsızdır ve buna ileriye dönük önlem alınması gerektiği görüşündedir²⁸. Bununla beraber, Türkiye'ye göç eden Yahudi sayısının artacağını da öngörmüş, bu yüksek olasılığın mutlaka dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir²⁹. Scurla'nın İstanbul Üniversitesi üzerinde durmasının nedeni, Ankara'da kurulmuş olan Ziraat Yüksek Enstitüsünde, daha önceden sadece görevli olarak gelmiş ve Alman Hükümeti tarafından da görevi onaylı olan Almanların da bulunmasıdır³⁰. İstanbul Üniversitesi ise, neredeyse tamamıyla Nazi rejiminden kaçmış göçmenler ile kurulmuştur³¹.

2. Philipp Schwartz

Philipp Schwartz, 19 Temmuz 1894 tarihinde Macaristan'da dünyaya gelmiştir. Anne ve babası da Macaristan doğumlu, ikisi de Yahudi kökenlidir. Schwartz'ın uzmanlık alanı patoloji olup, meslek icrası da üniversitede Patoloji Profesörlüğü'dür. 1933 yılında Nazi Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye göç etmiş ve 1953 yılında Amerika'ya göç edene dek kalmıştır. Eşi Vera Tschulok, 1898 Poltava/Rusya doğumlu ve Yahudi kökenlidir. Türkiye'ye birlikte göç etmişlerdir, bir kızları bir oğulları vardır. Kızları Susan Ferenz Schwartz 1932/Frankfurt a. M. doğumludur ve 1948 yılında, babasının isteği üzerine³², tıp okumak için ailesinden ayrılarak İsviçre'ye gitmiştir. Oğulları Andrew Daniel 1928/Frankfurt a. M. doğumludur, ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etmiştir, son adres kaydı Massachusetts'tir³³.

Schwartz 1914-18 yılları arasında Budapeşte Üniversitesi'nde askerlik görevini yerine getirmiş, 1919 yılında tıp doktoru unvanını almıştır. Aynı yıl, faşizm ve Yahudi düşmanlığı nedeniyle

²⁵ Mangold-Will, Sabine, “Deutsche in der Türkei 1933 - 1945 Mehr als eine Exilgeschichte und einseitiger Modernisierungstransfer”, erişim adresi: <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/184978/deutsche-im-exil-tuerkeiPfad> (Erişim tarihi 17.04.2020).

²⁶ Grothusen, a.g.m, s.539.

²⁷ Dr. Herbert Scurla'nın kaleme almış olduğu “Scurla Raporu” adlı belge konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, a.g.e.

²⁸ Almanya, Nazi hükümeti kurulduğunda, Türkiye'de sempati kazanmak amacıyla devlet görevlileri dışında basın yoluyla da sürekli olarak çalışmıştır. Propagandaları, Türkiye'de Yahudilere yönelik Turancılık kaynaklı olumsuz yaklaşımları körüklemeye yönelik de olmuş ve toplum içinde çeşitli vakaların yaşanmasını sağlamıştır. Fakat Türkiye'ye devlet kademesinde uyguladığı baskı karşılık bulmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kılıç, Sezen, Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma sonrası uyguladığı baskılar ile Scurla'yı Türkiye'ye görevlendirmesinin aynı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Nazi hükümeti Türkiye'de Yahudilere yönelik araştırma ve baskılarını çeşitli şekillerde sürdürmüştür. Ancak, Türkiye'nin bu baskılara boyun eğmediğini Neumark da (a.g.e.) anılarında aktarmaktadır.

²⁹ Grothusen, a.g.m, s.540.

³⁰ Neumark da anılarında (a.g.e.) bu konudan bahsetmektedir. Fakat, göçmen durumunda olmayan Almanlar'ın hepsinin Nazi yandaşı olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Bu kişilerin, Almanya'da tehlikede olabilecek yakınlarını koruyabilmek için, aksine Nazi yönetiminden korktuğunu ve sessiz kalmaya çalıştığını vurgulamaktadır.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdem, a.g.m.

³² Hürlimann, Brigitte, “Ein Ehrenggrab für Philipp Schwartz – und eine Entschuldigung”, Neue Zürcher Zeitung, 12.04.2014, erişim linki: <https://www.nzz.ch/zuersch/en-ehrenggrab-fuer-philpp-schwartz--und-ene-entschuldigung-1.18282669> (Erişim tarihi 17.04.2020).

³³ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, München und von der Research Foundation for Jewish Immigration, Inc., New York Gesamtleitung: Werner Röder und Herbert A. Strauss, Saur: München 1999, s.1059.

Almanya'ya göç etmiştir. 1920-33 yılları arasında Frankfurt Üniversitesi Patoloji Enstitüsü'nde çalışmıştır. 1927-33 yılları arasında aynı enstitüde Genetik Patoloji ve Patoloji Anatomisi dalında profesör olarak görev yapmış, Nazi rejimi uygulamalarından dolayı Mart 1933'te İsviçre'ye kaçmak zorunda kalmıştır. 1933-45 yılları boyunca, kendisinin kurduğu Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Acil Yardım Birliği'nin başkanlığını yürütmüştür. Ekim 1933'te ilk görüşmeler için aldığı çağrıyla Türkiye'ye gitmiş ve süreç içinde 200 civarında bilim insanı ve çeşitli sanat dallarından göçmenlerin Türkiye'ye gelişini sağlamıştır. Türkiye'de 1933-53 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Genetik Patoloji ve Patoloji Anatomisi Profesörü olarak, Patoloji Bölümü Başkanlığı'nı yürütmüştür. 1953 yılında Türkiye'den tamamen ayrılmış, Pennsylvania'da Warren Devlet Hastanesi Patoloji Bölüm Başkanlığı görevine başlamıştır. 1967 yılından itibaren Devlet Geriatri Enstitüsü'nde araştırma direktörü olarak görev yapmış ve yeni doğanlarda, doğum sırasında sinir sisteminde oluşmuş lezyonlar ve doğum sonrası bebek ölümlerinin nedenleri, serebral palsi, zeka geriliği ve epilepsi, yetişkinlerde apoplektik lezyonlar, serebral tümörlerin sınıflandırılması, lenf düğümleri ile akciğer tüberkülozu ve akciğer tümörlerinin oluşumu arasındaki bağıntının saptanması, yaşlılık deformasyonu ile amiloidoz arasındaki ilişki üzerine araştırmalar³⁴ yürütmüştür³⁵.

3. Türkiye ile Schwartz Arasındaki İş birliği

3.1. Atatürk ve Schwartz'ın Alman Bilim İnsanlarını Türkiye'ye Getirme Girişimi

Schwartz, Hitler'in Yahudi vatandaşlara yönelik uygulamalarının başlamasıyla ilk tehlikeye girenlerden biri olarak apar topar ülkeden ayrılarak, İsviçre'ye, kayınpederi doğa bilimci³⁶ Sinai Tschulok'un yanına gitmiştir. Aynı sıralarda Türkiye'de bulunan Albert Malche'nin çalışmalarından, Mayıs 1933'te bir arkadaşının kendisine gönderdiği mektupla haberdar olmuştur. Arkadaşı, Malche'nin Türkiye'de yürüttüğü çalışmayı ve kendisiyle iletişime geçebileceğini söyledikten sonra, Malche'nin Yahudi olmadığını da bilgi olarak eklemiştir³⁷. Schwartz, İsviçre'ye varduktan iki ay sonra, Nazi rejiminin sebep olduğu kitle çılgınlığının mağdur ettiği bilim insanlarının yer aldığı uzun bir listenin eline geçtiğini aktarmaktadır. Kendisinin kurduğu Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Acil Yardım Birliği'ne³⁸, Zürcher Zeitung isimli gazetede birliğin kurulduğunun ilan edilmesiyle başvurular ardı ardına gelmiştir. Aynı sırada, Atatürk'ün Türkiye'de başlattığı üniversite reformundan haberdar edilmesini kızı Susan Ferenz Schwartz "Bunlarla aynı anda Atatürk inanılmaz bir teklifle yetiştirdi" diyerek ifade etmektedir³⁹.

Philipp Schwartz'ın kendi aktarımından alınan bilgiye göre, Türkiye ile hemen iletişime geçmiş, kendisinden mucize beklendiği cevabını almıştır. Organize edilebilmesi durumunda - ki bunu yapması beklenen kişi Schwartz'dır- derhal 30-40 kişilik bir akademisyen kadrosunun üniversitede tahsis edilebileceği bildirilmiştir⁴⁰. Türkiye'nin desteğini ve hazırlığını, kendisinin görüşmesinde Türk yetkililerince söylenmiş olduğunu aktardığı "İnsanlarınızı getirin, biz de gerekeni yapacağız. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderemiyoruz, ama Avrupalı bir üniversiteyi burada kurmak istiyoruz ve kurabiliriz" şeklindeki alıntıyla açıklamaktadır⁴¹. Schwartz için Türkiye'ye sığınma imkânı kadar, Türkiye'ye hizmet edecek olmak, oraya katkı sağlamak ve orada olmayan bir şeyi oraya götürmek de çok önemli olmuştur⁴². Schwartz, Yahudi bilim insanlarının başka ülkelere meslekleri vasıtasıyla göç etmelerinin, kendilerine maaş ve garanti sağlayan bir imkândan ziyade "sakin ve gururlu bir biçimde

³⁴ Araştırma konularının başlıkları bu çalışma için tarafımdan çevrilmiş olup, kaynak dil İngilizce'deki ifadeleri şu şekildedir: lesions of nervous systems of the newborn during birth, causing neonatal mortality; cerebral palsy, feeble-mindedness, epilepsy; described apoplectic lesions in adults; classification of cerebral tumors; discovered discharge of tuberculous lymph nodes as the cause of pulmonary tuberculosis and of malignant pulmonary tumors; discovered generalized amyloidosis as the cause of senile deterioration.

³⁵ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration, s.1059.

³⁶ Reisman, a.g.e., s.10.

³⁷ Haymatloz: Exil in der Türkei. Belgesel, Yön. Eren Önsöz, Yap. Martin Roelly Erik Winker, Yay. Tar. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=cBm9lgutVt4>, 5:61'.

³⁸ Birliğin kuruluşu konusunda ayrıntılı bilgi için bkzn.: Schwartz, a.g.e., s.33-63.

³⁹ Haymatloz, a.g.b., 5:61'.

⁴⁰ Biographisches Handbuch, a.g.e., s.LXXIII

⁴¹ Haymatloz, a.g.b., 6:40'.

⁴² Haymatloz, a.g.b., 6:50'.

geleceğe bakabilmeleri ve öğretmen, bilim insanı olarak herkesin yeniden görevine devam edebilmesi olarak yorumlamıştır⁴³. Malche ile görüşmelerinden sonra başlayan Türkiye'ye göç hareketi konusundaki bakış açısını "Batı'nın pisliğine bulaşmamış bir ülke keşfediyordum" şeklinde ifade etmiştir⁴⁴.

Schwartz'ın bu şekilde yorumladığı Türkiye'ye göç, en başta kendisinin gerçekleştirdiği bir eylem olmuştur. Türkiye'ye ilk geldiğinde hiç Türkçe bilmiyorken, 2-3 yıl sonra öğrencileri için Türkçe Kitap yazacak hale gelmiştir⁴⁵. On dokuz yıl boyunca İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Bölümü'nde genel patoloji ve patolojik anatomi derslerini vermiştir. Türkiye'de çalıştığı bu süre zarfında otuz makale yazmıştır. Ayrıca, yazmış olduğu sekiz kitap da 1934-1954 yılları arasında Türkiye'de görev yapmış olan asistanı Dr. Rosa Maria Rössler tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmalarının yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sürüyorken, 1937 yılında İsviçre'de kongreye katılmıştır. İlerleyen yıllarda da yine İsviçre, Fransa, İngiltere ve Amerika olmak üzere yurtdışında çeşitli kongrelerde yer almış, tüberküloz araştırmalarına ilişkin sunumlar yapmıştır⁴⁶.

Schwartz, 1939 yılında kendisi ve ailesi için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Bu talebi ancak 28.04.1948 tarihinde karşılanmıştır. Fakat Türk vatandaşlığına geçmesiyle, Türkiye'de çalıştığı dönemler de dâhil, emeklilikte tüm haklarının kaybı söz konusudur. Bunun adil bir uygulama olmadığına dair birçok yazışma gerçekleştirmiş olsa da, durumda herhangi bir değişiklik olmamıştır. 19.10.1948 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde Ordinaryüs Profesör unvanını almıştır. 1950 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Massachussets Eyalet Yönetimi'nden, Wrentham State School'un Akıl Hastalıkları Hastanesi Araştırma Merkezi'nde yenidoğanlarda doğum travmaları nedeniyle kalıcı beyin hasarları konusunda bir yıl süreyle araştırma yapmak üzere davet edilmiştir. Amerika'da geçirdiği bu bir yıllık araştırma süresi sonunda döndüğünde, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı'na, emeklilik hakları konusundaki sorunların çözülmemiş olmasından dolayı, görevinden istifa etmek zorunda kaldığını bildirmiştir⁴⁷. Yapılmış araştırmalar, Schwartz'ın, 1952 ve 1958 yıllarında Almanya'nın Hakların İadesi Yasası kapsamında üniversitedeki eski kürsüsüne dönmek için başvuruda bulunduğunu, fakat yaşının gerekçe gösterilerek, talebinin geri çevrildiğini göstermektedir. Amerika'da ise, 82 yaşına kadar, çalıştığı birimi yönetmeye devam etmiş, 83 yaşında vefat etmiştir⁴⁸.

Frankfurt Goethe Üniversitesi, Nazi rejimi doğrultusunda işten çıkardığı ve onlara geri dönmeleri için gerekli imkânları zamanında tanımadığı akademisyenlerden özür dilediği bir töreni 2014 yılında gerçekleştirmiştir. Aynı törende, Tıp Fakültesi bahçesinde Philipp Schwartz için bir anıt açılışı da gerçekleştirilmiştir⁴⁹. İstanbul Üniversitesi ise 1973 yılında kendisine Şeref Doktoru unvanı vermiş, 2002 yılında Avicenna Madalyası ile onurlandırmak suretiyle anmıştır⁵⁰.

Schwartz, yaşamını çalışarak geçirdiği kadar, imkânlarını gerektiğinde insanlar için seferber etmiş, bu konuda da insanüstü bir gayret sarf etmiştir. Tek başına Türkiye'ye, kendisinin sağlayacağı katkı doğrultusunda yerleşip, sadece bir akademisyen olarak kendisi için çalışabilecekken, o bu imkânı bugün binlerle telaffuz edilen sayıda insana da sağlamıştır. Bunu yapabilesinin en önemli nedeni hiç kuşkusuz, Atatürk'ün bu kapıyı açmış olmasıdır. Ancak Schwartz da o kapıdan geçmeyi bilmiştir. Schwartz'ın bilimsel yetkinliği ve insani yanı ile Atatürk'ün ilerici liderliğinin iş birliği, hem binlerce insanı Nazi zulmünden çekip kurtarmış hem de yeni kurulmuş bir Cumhuriyete Avrupa'nın bilim standartlarını kazandırmıştır.

Bunun gerçekleşebilmesi için Türkiye, Schwartz'ın organizasyonel yönünü dikkate almış, bu göç hareketini kendisiyle çalışarak yönetmiştir. Schwartz da, daha 1933 yılında ilk görüşmeden sonra, kendisine iletilen tıp alanındaki ihtiyaçlar doğrultusunda, titiz bir çalışma yürütmüş, çok iyi referanslı olan adayları arayıp bulmuştur. Nitekim Türkiye'nin o dönemki ihtiyaçları çerçevesinde, Türkiye'ye

⁴³ Arslan, a.g.t. 48-49.

⁴⁴ Schwartz, a.g.e., s.43.

⁴⁵ Haymatloz, a.g.b., 33:00'.

⁴⁶ Arslan, a.g.t., s.45

⁴⁷ Namal, Arın, "Ord. Prof. Philipp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla", Nobel Medicus, 12/2 (2016), s.90.

⁴⁸ Arın, a.g.m., s.90

⁴⁹ Haymatloz, a.g.b., 1:27:31'.

⁵⁰ Arın, a.g.m., s.90

göç edenler arasında tıp alanından kişiler çoğunlukta olmuştur⁵¹. Schwartz'ın, kendisi dışındakilere de, topluluğa yardım ve hizmette, yürüttüğü işlerde titizliğini göstermesi bakımından, Rockefeller Vakfı ile yaptığı görüşmeler de önemlidir.

Schwartz, göç hareketini organize ettiği ilk dönemde hemen bu vakıfla da iletişime geçmiş ve Türkiye'ye göç konusunda desteğini istemiştir. Talebini, Türk Hükümetinin, göç etmelerine yardımcı olmak için elinden geleni yaptığını, olabildiğince işlerini kolaylaştırdığını, fakat Rockefeller Vakfı desteğinin bu konudaki göçmenlerin saygınlığını arttıracaklarını ifade ederek iletmıştır. Schwartz'ın bu talebi Vakfı harekete geçirmiş, destek sağlamaya yönlendirmiştir. Vakıf, 1934 yılı başlarında ise Türkiye'deki bu göçmenlerin uyumunu ve üniversite reformu konusundaki katkılarını incelemek üzere bir denetçi göndermiştir⁵². Bu kişinin dikkatli gözlemleri neticesinde Schwartz ve Türk Üniversiteleri hakkında aldığı notlar dikkat çekicidir. R.A. Lambert adındaki denetçi, Schwartz'ı, durumun gerektirdiği dinamiklikte olan bir lider olarak tanımlamıştır. Fakat, Türklerin yeteneği konusunda abartılı bir iyimserlik içinde olduğu görüşündedir. Bu görüşü, Schwartz'ın, Türk öğrencileri, Alman öğrencilere göre daha ciddi ve hevesli olarak gördüğünü, Orta Avrupa gençlerindeki bıkkınlık haline sahip olmadıklarını bildirmiş olmasına dayanmaktadır. Derslerin tercümanlar aracılığıyla yürütülmesinin; öğrencilerin yeterince Almanca bilmemesi ve Schwartz'ın da yeterince Türkçe bilmemesinin, Schwartz'ı öğrencilerin durumunu değerlendirmede yanılttığını düşünmüştür. Schwartz'ın Türkçe'yi çabuk öğrendiği ve Macarcanın ona bu noktada yardımcı olduğu da Lambert'in raporunda aktarılmıştır⁵³. Schwartz, Rockefeller Vakfı'ndan, 1933 yılında önemli bir istekte daha bulunmuştur. Türkiye'de çalışmaya başladığında, alanında ün salan ve 1934'te Türkiye'ye gelen İran Şahı, Şah Rıza Pehlevi'nin de dışlerini yapan dış hekimisi Alfred Kantorowicz'in, tutulduğu toplama kampından çıkarılıp, Türkiye'ye gönderilmesi için vakfın desteğini talep etmiştir⁵⁴. Kantorowicz'in o sırada, Türkiye'deki işi için karşılıklı imzalanmış sözleşmesi olmasına rağmen, Alman Hükümeti tarafından alıkonulmuş, Schwartz'ın çabaları sonunda ise Türkiye'ye göç etmesi sağlanmıştır.

3.2. Göçmen Bilim İnsanlarının Görevlendirmeleri

Türkiye'nin uygulamaları ve Schwartz'ın iş birliği ile 1933-39 yılları arasında, 139 bilim insanı görevlendirilmiştir. Bu kişilerin görevlendirilme dağılımları *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933* başlıklı, Alman göçmenler hakkındaki kapsamlı çalışmada 1933-39 yılları için aşağıdaki gibi verilmiştir⁵⁵:

İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilen Öğretim Üye ve Elemanlarının dağılımı;

Tıp Fakültesi	: 19 Profesör, 20 Asistan, 7 Yardımcı
Matematik ve Fen Bilimleri	: 17 Profesör, 4 Asistan
Edebiyat Fakültesi	: 10 Profesör
Hukuk	: 10 Profesör

Ankara Üniversitesi'nde görevlendirilen öğretim üyelerinin ülke dağılımları;

Konservatuar	: 12 kişi Almanya'dan, 9 kişi Avusturya'dan
Dil, Tarih, Coğrafya	: 5 kişi Almanya'dan, 1 Kişi Avusturya'dan
Tıp Fakültesi	: 7 kişi Almanya'dan, 1 Kişi Avusturya'dan
Ziraat Fakültesi	: 3 kişi Almanya'dan, 1 kişi Avusturya'dan
Siyaset Bilimi	: 1 kişi Almanya'dan, 1 kişi Avusturya'dan

Bu kişilerin sözleşmeleri, üniversite reformu ve kendilerinin davet edilme amacına uygun olarak, belirli yükümlülükleri içermektedir. Profesörlerin iş tanımları ders yürütmek, kürsülere yeni elemanlar yetiştirmektir. Ancak bir de, 3 yıl içinde, ders verebilecek ve yayın yapabilecek düzeyde Türkçe öğrenmeleri şartı bulunmaktadır. Yayın yapmaları konusu da şansa bırakılmamış, 3 yılın sonunda en az bir kitap çalışması yayınlanması şartı getirilmiştir. Maaşları, görev ve statülerine göre

⁵¹ Reisman, a.g.e., s.162.

⁵² Reisman, a.g.m.,s.164.

⁵³ Reisman, a.g.m.,s.164.

⁵⁴ Reisman, a.g.m., s.197.

⁵⁵ A.g.e., s.LXXIV.

düzenlenmiş, profesörlerin 500-700 TL arası iken, yardımcı öğretim elemanlarının 100-250 TL arasındadır. Profesörlerin sözleşmeleri, yardımcılarınkinden daha kapsamlıdır ve hepsinde ortak olan, duruma özel maddeler bulunmaktadır. Örneğin, hükümetin talep etmesi durumunda, uzmanlık alanlarına ilişkin konularda bilirkişilik veya danışmanlık yapmaları, halkın aydınlatılması için düzenlenen etkinliklerde yer almaları, faaliyette bulunmaları, gereklilik olarak sözleşmelerinde yer almaktadır. Tamamıyla eğitim ve öğretimle meşgul olmalarının gerekliliği, bunun dışında herhangi bir uğraşın yasak olduğu da yine sözleşmelerinde belirtilmiştir⁵⁶.

Sözleşmeler öncelikli olarak profesörler ile yapılmış olsa da, Philipp Schwartz'ın girişimi ile profesörlerin yardımcılarının da gelmesinin önü açılmıştır. Böylece, gelecek olan bilim insanının kürsüyü kurması veya var olan kürsüyü yeniden düzenlemesi, sistem oturtması için ihtiyacı olan asistanlar kendilerinin birlikte çalıştığı kişiler olmuştur. Bunun, görevlendirilmiş profesörlerin çalışmalarını hızlandırmak ve kolaylaştırmak bağlamında destek olduğunu tahmin etmek güç değildir. Öte yandan, bu kişilerin ihtiyaç duyacağı asistanlık görevi sayesinde, Nazi rejiminin elinden, geleceğin bilim insanı olacak gençlerden de kurtulanlar olmuştur. Yardımcılarını getirme hakkının sözleşmede yer almasında, sözleşmelerin sürecini ve anlaşmaya yönelik görüşmeleri ilk günden beri yürüten Philipp Schwartz'ın dikkati ve iki tarafa da katkı sağlayacak çözümler üretmek konusundaki özeni bir kez daha kendini göstermektedir.

3.3. Göçmen Bilim İnsanlarının Katkılarına Örnekler

Arın Namal, Mazhar Osman Uzman'ın, üniversitelere söz konusu şekilde Alman bilim insanlarının getirilmesi konusunda, üniversitenin böylece canlandığını, kuvvetlendiğini, bu kişilerin çok yardımcı olduğunu, üniversiteyi ilerletmeyi bir namus ve vazife borcu olarak görerek çalıştıklarını, liyakat ve azim konusunda herkese örnek olduklarını ve onların katkısını kimsenin inkâr edemeyeceğini, bu görevlendirmelere olumsuz yaklaşanların bile sonra durumu takdir ettiğini söylediğini aktarmaktadır⁵⁷. Görevlendirilen profesörlerin ve diğer bilim insanlarının her birine yer vermek, maalesef çalışmanın sınırlılığı nedeniyle mümkün değildir. Ancak, Türkiye'de uzun süre kalmış ve birçok Türk akademisyeni yetiştirmiş çeşitli alanlardan profesörlere kısaca da olsa değinmek yerinde olacaktır.

Besim Turhan, Münevver (Arsan) Yenerman, Süreyya Tanay, Bedrettin Pars, Kemal Akgüder Türkiye'de patoloji alanında başarısı bilinen ve Philipp Schwartz'ın yetiştirdiği insanlardan sadece birkaçıdır. İç hastalıkları Kliniği'nin başkanlığını yapan Erich Frank'la birlikte çalışan, bunun öncesinde de 10 yıl boyunca Schwartz'ın asistanlığını yapmış olan Dr. Rosa Maria Rössler 1954 yılında İstanbul'da vefat etmiştir⁵⁸. Rössler hem göçmen bilim insanlarına hem de Schwartz'ın yetiştirerek Türkiye tıp camiasına kazandırmış olduğu isimlere bir örnektir. Siegfried Oberndorfer, Genel ve Tecrübi Hastalıklar Enstitüsü Müdürü (1933-1944) ve 1937 yılı itibarıyla Tıp Fakültesi Kanseri Araştırma Enstitüsü Müdürü olarak vefatına dek; Julius Hirsch, Hijyen Kürsüsü Başkanı (1933-1948); Hugo Braun, Mikrobiyoloji ve Salgın Hastalıklar Enstitüsü Müdürü (1933-1950); Erich Frank, II. İç Hastalıkları Kliniği Başkanı olarak vefatına dek; Karl Hellmann, Kulak Burun Boğaz Polikliniği Başkanı (1933-1959); Rudolf Nissen I. Cerrahi Kliniği Başkanı (1934-1957) olarak görev yapmış ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde çalışmış göçmen bilim insanlarından sadece bazılarıdır⁵⁹.

Fen bilimleri alanında Fritz Arndt, Kimya Enstitüsü Müdürü (1934-1955) olarak emekli olana dek, Alfred Heilbronn, Botanik Enstitüsü Müdürü (1933-1956) olarak emekli olana dek, Curt Kosswig, Zooloji ve Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Müdürü (1937-1955) olarak çalışmış, Ernst von Aster hukuk alanında da dahil olmak üzere felsefe profesörü (1936-1948) olarak, vefat edene dek, Clemens Bosch tarih profesörü (1935-1955) olarak, Ernst E. Hirsch hukuk profesörü (1933-1952)

⁵⁶ Öztürk, a.g.t., s.93.

⁵⁷ Namal, a.g.m., s.89.

⁵⁸ Arslan, a.g.t., s.45.

⁵⁹ Söz konusu bilim insanlarının Scurla raporunda bulunan listesi ve haklarında verilmiş bilgiler konusunda Türkçe ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, a.g.e.

olarak, edebiyat alanında Erich Auerbach⁶⁰ filoloji profesörü (1936-1947) olarak, Gerhard Kessler⁶¹, iktisadi bilimler ve sosyoloji alanlarında profesör (1933-1951), Fritz Neumark (1936-1952) maliye ve iktisat profesörü olarak ve 1946 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi'nin yeni kurulan Maliye Enstitüsü Müdürlüğü göreviyle önemli hizmetlerde bulunmuş ve uzun yıllar benzer şekillerde Türkiye'de çalışmış bilim insanlarından yine yalnızca birkaçıdır⁶².

Söz konusu Alman bilim insanlarının üniversitelere yayın konusundaki katkısına da kısaca değinmek faydalı olacaktır. Üniversitelerde kullanılacak ders kitapları kadar, bilimsel araştırma kaynağı olacak yayınların o dönem için bilhassa Latin Alfabesinin kabulü sonrası yetersiz kaldığı bilinmektedir. Öte yandan, Türkiye'ye gelmiş bu bilim insanlarının her biri bir alanda uzmandır ve hem onların vereceği dersler için hem de yetişmekte olan Türk bilim insanlarının kullanımı için alana özel yayınlara ihtiyaç büyük olmuştur. Yabancı dildeki kitapların kullanımı ise, öğrencilerin yabancı dil eksikliğinden dolayı, ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun öngörülmesi nedeniyle, göçmen bilim insanlarından mümkün olan en kısa sürede Türkçe bilimsel kitap yazmaları beklenmiş, bu konu sözleşmelerinde de belirtilmiştir. Yücel Namal'ın bu bilim insanlarının bilimsel kitap yayımına katkılarına da yer verdiği çalışmasında, İstanbul Üniversitesi'ndeki profesörlerin %80'inin en az bir kitap, %60'ının ise iki ve daha fazla kitap, tıp fakültesi profesörlerinin çoğunluğunun iki ila beş kitap, farklı bilim dallarından profesörlerin bazılarının beş ve daha fazla kitap yayınlamış olduğunu aktarmaktadır. Namal aynı çalışmasında, 1933-1942 yılları arasında üniversite yayını olarak basılmış kitaplara ilişkin bilgiyi 42'si çeviri olmak üzere, toplamda 352 kitap olarak sunmaktadır⁶³.

Sonuç

Philipp Schwartz'ın kızı Susan Ferenz Schwartz, babasının Yahudi yanını "Babam tam bir Yahudi idi, fakat dindar değildi. Yahudiliği bize öğretti, ama kendisi Yahudiliğini daha ziyade 2. Dünya Savaşı sırasında yaşadı. Yardım etti, kurtardı, çok aktif biriydi" diyerek tanımlamaktadır⁶⁴. Schwartz, kendi inisiyatif alıp, Nazi mağduru bilim insanlarını yurt dışında, meslekleri çerçevesinde yerleştirilebilecekleri yerleri organize etmeyi amaçlamış, bunda da başarılı olmuştur. Ancak, Schwartz'ın bu başarısında Türkiye'nin, yükseköğretimi yenileme ve üniversite olarak adlandırılan kurumları kurma çabası içinde olması nedeniyle katkısı çok büyüktür.

Yürütülmüş bu çalışmada görülmüştür ki, Schwartz insanlara sadece sığınma aramak, insanları "mülteci" statüsünde göndermek istememiştir. Almanya'da yaşamaları adeta yasaklanan bilim insanlarının hepsi üniversitelerde ve enstitülerde alanında başarılı kişilerdir. Onların bu özelliğini ön planda tutarak, ülkelerinin akademilerinde bilime hizmet eden kişiler olduklarını hem kendilerine hem de gittikleri yerlerin insanlarına unutturmamanın da çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin saygınlıklarının korunmasına verdiği önem, Rockerfeller Vakfı'ndan destek talep ederken açıklıkla sunduğu gerekçede görülmektedir. Türkiye'de üniversitelerin kurulmaya başlamasıyla doğan ihtiyaç ile Schwartz'ın amacı bu noktada kesişmiştir. Türkiye'nin kendisi henüz yeni bir cumhuriyetken ve yapılanma çabası içindeyken, elbette kapılarını her mülteci başvurusuna açmamıştır. Tıpkı Schwartz'ın, bilim insanlarının başarıları nedeniyle sahip oldukları saygınlığı ve itibarı koruma çabası gibi, Türkiye de gelen bilim insanlarının katkı düzeyinin en yüksek seviyede olması şartını aramıştır. Söz konusu kişiler, kuruculuk veya öncülük etmek gibi bir role sahip olduklarından, mali düzenlemeler de bu çerçevede gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Schwartz'ın, Türk vatandaşlığına geçtikten sonra emeklilik hakları konusunda yaşadığı mağduriyet ise maalesef buna tezat oluşturmuştur. Türkiye açısından bu konudaki talihsizlik ise, bu kişilerin katkılarının sonlandırılmasının göze alınması ve çözüm üretilmemiş olmasıdır. Savaş bittikten sonra da dahil olmak üzere 19 yıl kendi isteğiyle, Türkiye'ye çok önemli hizmetlerde bulunmuş, Türk vatandaşlığına

⁶⁰ Auerbach'ın çalışmaları ve Leo Spitzer hakk. ayrıntılı bilgi için bkz.: Arak, Hüseyin, "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer – Erich Auerbach", LITTERA Edebiyat Yazıları, cilt.25 (2009), ss.243-252.

⁶¹ Kessler hakk. ayrıntılı bilgi için bkz.: Sofracı, İ. Erdem, "Nazi Zulmünden Kaçan Almanca Konuşan Mülteci Bilim İnsanlarının İktisat ve Maliye İlimine Katkıları'na Bir Bakış", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 22/1 (2018), ss.93-106.

⁶² Ayrıca, Ankara Üniversitesi bünyesinde görevlendirilmiş kişiler için bkz.: Koç, Bekir, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalçık", OTAM, 40/Güz (2016), ss.27-43.

⁶³ Namal, Yücel, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2/1 (2012), s. 18.

⁶⁴ Haymatloz, a.g.b., 1:01'.

geçmiş ve gittiği Amerika'da 82 yaşına dek bir enstitünün yöneticiliğini yapacak çalışkanlıkta bir bilim insanının Türkiye'deki hizmeti, yaşadığı bu önemli mağduriyetle sonlandırılmış görünmektedir.

Öte yandan, bu göç organizasyonu, yükseköğrenim görece Türk gençlerine önemli bir imkân sağlandığı görülmektedir. Nitekim, üniversite reformu önemli olmakla beraber, bunun uygulanması öğrencilerin varlığı ile mümkündür. Türkler için üniversite kültürünü, dönemin bilimde önemli çalışmaların yürütüldüğü Avrupa'da alması o süreç için oldukça zordur⁶⁵. Fakat Türkiye o standardı, Schwartz'la yaptığı ortak çalışmalarla en başarılıların seçildiği Alman bilim insanlarını, Türk gençlerinin sınıflarına taşımıştır. Avrupa'da Nazi fırtınası olmasaydı bile, yurtdışına gönderilip eğitim aldırılacak öğrenci sayısı elbette çok sınırlı olacaktı. Fakat yeni oluşturulan üniversite kültürü kürsülerinin, Almanya'nın başarılı bilim insanları tarafından ekipleriyle birlikte kurulması, bu imkânı öğrencilerin tümüne sunmuştur. Böylece, Türkiye'de üniversitenin ilk kuşak öğrencilerine Avrupa standardında bir eğitim verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında yürütülmüş araştırmada görülen diğer önemli bir nokta da, Alman bilim insanlarının bu süreçte çeşitli konularda zorluklar ve olumsuzluklar yaşadığının görülmüş olmasıdır. Bunlar materyal ve araç gereç temininden başlayarak, sosyal çevreye uyum, yabancı kültüre uyum, dil sorunu, bazı Türk meslektaşların olumsuz yaklaşımları ve buna bağlı olarak fakültelerinde yaşadıkları çeşitli olumsuz durumlar⁶⁶, Nazi görevlilerinin Türk toplumunda kendine taraftar arayıp bulması, takip etmesi ve bu göçmen kişilerin arasına ajanlar sızdırmasına kadar varan önemli sıkıntılardır⁶⁷.

Özellikle Almanca kaynaklarda, göçmen durumundaki Alman bilim insanları, Türkiye'de yaşadıkları olumsuzluklar ve zorluklar kapsamında ele alınmaktadır⁶⁸. Olumsuzluklar konusunun ayrıntılarına inmek, çalışmanın sınırları nedeniyle maalesef mümkün olmamıştır. Ancak bu bağlamda, Matematik Profesörü Richard Edler von Mises'in katkılarına ilişkin yapılmış bir yorumu aktarmak faydalı olacaktır. Dünyaca ünlü matematikçi Mises, Atatürk'ün ölümünden sonra ülkedeki siyasi gelişmelerden endişe duyduğu için Harvard Üniversitesinin teklifini kabul ederek, 1939 yılında Türkiye'deki görevinden ayrılmıştır⁶⁹. Mises⁷⁰ bağlamında, dönemin Alman göçmen bilim insanları konusunda Cahit Arf'ın Erdal İnönü'ye "Biz, o zaman İstanbul'a gelen değerli profesörlerden daha çok yararlanabilirdik. Ama yapamadık. Örneğin von Mises'la beraber çalışmak yerine, ben de Ratip de, onunla aynı düzeyde olduğumuzu gösterme çabası içine girdik, iyi bir işbirliği yapamadık. Oysa örneğin Polonyalılar, Fransızlarla iş birliği yaparak Polonya'da fonksiyonel analiz konusunda özgün bir ekol kurdular. Biz de belirli bir alanda öncü olarak ortaya çıkabilirdik, bu fırsatı kaçırdık" diyerek, durumu açıklıkla ifade etmiştir⁷¹.

Görüldüğü üzere, 2. Dünya Savaşı döneminde Alman bilim insanlarının Türkiye'ye göçü, zorlukları olsa da, iki taraf için de öncelikli olarak çok önemli faydalar sağlamıştır. Alman Hükümetinin nasyonal sosyalizm başlığı altında devreye soktuğu insanlık dışı uygulamalarından, Türkiye'nin projesi ile Philipp Schwartz'ın çabaları sayesinde binlerce insan kurtulmuştur. Zorlukların, ister göçmenlerden isterse Türkiye'den kaynaklansın, dönemin şartları içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Hitler'in sahneye çıkışı, dünya tarihinde, Avrupa'nın neredeyse tamamı ve dünyanın birçok ülkesi için dönüm noktası olmuş bir süreci başlatmış ve onlarca olumsuz sonucu beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, Schwartz'ın da ifade etmiş olduğu üzere, Türkiye, Batı'nın pisliğine bulaşmamış sayılı ülkelere biri olarak kalmayı başarmıştır.

2. Dünya Savaşı yaşanırken Türkiye, gençlerin eğitimine ve ülkenin kalkınmasına odaklı kalmıştır. Bu yönde aldığı kararlarla ülkeye davet edilen Alman bilim insanları Nazilerden kurtulmakla kalmamış, mesleklerini icra etmeye devam ederek, saygın bir şekilde yaşayabilmıştır.

⁶⁵ Nazi hükümeti sonrasında, Almanya'daki Türk öğrenciler Alman hükümetinin odağında olmuş, 1939 yılı itibarıyla ise Türk öğrenciler Almanya'da çeşitli rahatsızlıklar yapamıştır. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkzn.: Kılıç, a.g.t.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkzn.: Schwartz, a.g.e., s.84-86.

⁶⁷ Grothusen, a.g.m.,s.548; Öztürk, a.g.t., s.97; Tümmür, a.g.e., s.235-236; Reisman, a.g.e., s.189-191; Kuruyazıcı, Nilüfer, "Farklı Bir Sürgün: 1933 Türkiye Üniversite Reformu ve Alman Bilim Adamları", Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, sy. 11, 1998, s.46-47.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkzn. Erichsen, Regine, "Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen", Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, ss.41-46.

⁶⁹ Schultze, Reinhard Siegmund Mathematicians fleeing from Nazi Germany, Princeton University Press 2009, s. 383.

⁷⁰ Richard Edler von Mises'in dünya çapında başarılı bir bilim insanı olması konusunda bkzn.: Neumark, a.g.e., 193.

⁷¹ Namal, Yücel, a.g.m. s.16-17.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Toplum içerisinde yaşadıkları olumsuzluklar maalesef talihsizdir, fakat sağlanan başarılarla gölge düşürememiştir⁷². Söz konusu bilim insanları Türkiye'den ayrıldıktan sonra gittikleri yerlere de yine bilimsel katkıları sunabilmiştir. Bu bağlamda, Alman nasyonal sosyalistleri, ülkelerinin bilim insanlarını yok etmeye uğraşırken, Atatürk ve Philipp Schwartz, onları geleceğe taşıyan bir köprü oluşturmuş, bilim camiasına dünya çapında bir hizmette bulunmuş, önemi yadsınamayacak bir katkı sunmuştur.

Kaynakça

Arak, Hüseyin, "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer – Erich Auerbach", LITTERA Edebiyat Yazıları, cilt.25 (2009), ss.243-252.

Arslan, Pelin, 1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi, 2019.

Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, Herausgegeben vom Institut für Zeitgeschichte, München und von der Research Foundation for Jewish Immigration, Inc., New York Gesamtleitung: Werner Röder und Herbert A. Strauss, Saur: München 1999.

Conermann, Stephan, "Die Lage jüdischer deutscher Hochschullehrer und die Einschränkung wissenschaftlichen Arbeitens während der NS-Zeit", Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, s.49-66.

Çelebi, Nilgün, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, sy. 43 (2003), ss.259-272.

Erdem, A. Rıza, "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası", Belgi, III/4 (2012), ss. 376-388.

Erichsen, Regine, "Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen", Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945, Hrsg. Christopher Kubaseck u. Günter Seufert (2016), Istanbul Texte und Studien Band 12, ss.41-46.

Exil. Erfahrung und Zeugnis. Dauerausstellung des deutschen Exilarchivs 1933–1945 der deutschen Nationalbibliothek, <https://exilarchiv.dnb.de/DEA/Web/DE/Home/home.html> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Grothusen, K. Detlev, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim adamlarının Türkiye'ye Göçü", Belleten, XLV/2 (1981), ss. 537-550.

Guttstadt, Cory, Die Türkei, die Juden und der Holocaust, Assoziation A, Hamburg 2008.

Haymatloz: Exil in der Türkei. Belgesel, Yön. Eren Önsöz, Yap. Martin Roelly Erik Winker, Yay. Tar. 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=cBm9lgutVt4>

Hepp, Michael, Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933-45 nach den im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen, Band 1, K.G. Saur Verlag KG, München 1985.

⁷² Türkiye'nin söz konusu dönemde Yahudi göçmenler konusundaki uygulamaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Kılıç, a.g.t.; Uzman, Nasrullah, Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Hürlimann, Brigitte, "Ein Ehrengrab für Philipp Schwartz – und eine Entschuldigung", Neue Zürcher Zeitung, 12.04.2014, erişim linki: <https://www.nzz.ch/zuerch/en-ehrengab-fuer-phlpp-schwartz--und-ene-entschuldigung-1.18282669> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Kılıç, Sezen, Türk Basınında Hitler Almanyası (1933-1945), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

Koç, Bekir, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalçık", OTAM, 40/Güz (2016), ss.27-43.

Krohn, Claus D., "Emigration 1933–1945/1950", Europäische Geschichte Online sayfası 2011-05-31 tarihli yayını, 2011, s.1-22, Erişim adresi: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europa-unterwegs/politische-migration/clauss-dieter-krohn-emigration-1933-1945-1950> (Erişim tarihi 17.04.2020), ss.1-22.

Kuruyazıcı, Nilüfer, "Farklı Bir Sürgün: 1933 Türkiye Üniversite Reformu ve Alman Bilim Adamları", Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, sy. 11, 1998, ss. 37-50.

Mangold-Will, Sabine, "Deutsche in der Türkei 1933 - 1945 Mehr als eine Exilgeschichte und einseitiger Modernisierungstransfer", erişim adresi: <https://www.bpb.de/internationales/europa/tuerkei/184978/deutsche-im-exil-tuerkeiPfad> (Erişim tarihi 17.04.2020).

Namal, Arın, "Ord. Prof. Philipp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji'ye Katkılarıyla", Nobel Medicus, 12/2 (2016), ss.87-90.

Namal, Yücel ve Karakök, Tunay, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 1/1 (2011), ss.27-35.

Namal, Yücel, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2/1 (2012), ss. 14-19.

Neumark, Fritz, Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953, Frankfurt/M. 1980.

Öztürk, İbrahim, Atatürk Döneminde Alman Bilim Adamlarının Üniversitelerimizde İstihdamı Türk Bilim ve Kültür Hayatı Üzerindeki etkileri, Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde Üniversitesi, 2002.

Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Schwartz, Philipp, Kader Birliği, Çev. Nagehan Alçı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Schultze, Reinhard Siegmund Mathematicians fleeing from Nazi Germany, Princeton University Press 2009.

Sofracı, İ. Erdem, "Nazi Zulmünden Kaçan Almanca Konuşan Mülteci Bilim İnsanlarının İktisat ve Maliye İlimine Katkıları'na Bir Bakış", Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 22/1 (2018), ss.93-106.

Şen, Faruk, Ayyıldız Altında Sürgün, Kaynak Yayınları, İstanbul 2018.

Timur, Taner, Toplumsal Değişme ve Üniversiteler, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.

Keser, M. (2020), Philipp Schwartz: Türkiye'ye ve Alman Göçmenlere Katkıları, AUSBD, 3 (5), 75-89

Uzman, Nasrullah, Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

Widmann, Horst, Exil und Bildungshilfe, Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933. Bern, Frankfurt a.M. 1973.